

Válasz Voszka Éva bírálatára

Először is szeretném megköszönni Voszka Éva alapos, részletes és izgalmas kérdéseket felvető bírálatát. Megköszönve a fontos, új megállapítások kiemelését, válaszómban természetesen a kérdések és vitapontok részre reagálnék.

2.1. „Létezik-e, s ha igen, milyen értelemben „az európai modell”?”

Úgy tűnik, hogy ezt részletesebben kellett volna kifejtenem. Igyekszek ezt most részben pótolni. Jobban lehetett volna hangsúlyoznom, hogy a felvázolt négy modell különbségei mellett, - amiben több feltáratlan kérdést éreztem, - milyen mély hasonlóságok is érvényesülnek. A disszertáció alcíme egyrészt jelzi, hogy a vizsgálódás most Európára terjed ki elsősorban, tehát *a világgazdaságon belül egyfajta szűkítésre utal*, vagyis, hogy megállapításaim hatókörét igyekszik körvonalazni. Ez nem zárja ki, hogy sok minden érvényes a világ más részére is, de ez további vizsgálatokat követel majd. Másrészt valóban meggyőződésem, hogy az európai országok e területen, összességében nézve, *jellegetesen eltérnek*, mondjuk Ázsia, Latin-Amerika vagy éppen Afrika mintázatától, és ez meggyőződésem, nem csak fejlettségbeli különbségek miatt van így. És, amint opponensem jelzi is, ez döntően a jóléti funkciókban érhető tetten, ennek komplex társadalmi hatásaiban és beágyazottságában. A disszertáció szisztematikusan bevonja a tengerentúli fejlett OECD országokat is, és valóban van hasonlóság mondjuk az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok között. De említhetnénk a nyolcvanas évek Új Zélandját, amely a jóléti állam gondjaival küszködött. De, és ez majd későbbi részletesebb elemzést követel, az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Új Zéland sok hasonló vonást mutat az európai fejlődéssel, feltehetően európai gyökerek miatt. Vagyis az „európai modell” valamilyen formában megjelenhet Európán kívül is. Más a helyzet a szintén igen fejlett Japánnal, amelyben az állami szerepvállalás jellegetesen különbözik más tengerentúli OECD országoktól. Japán sok szempontból éppen az ázsiai fejlesztő állam gyökere. A felvetett kérdésre még mélyebb választ további kutatásaimmal szeretnék majd adni, amelyek, többek között, az Európán kívüli állami szerepvállalás hasonló jellegű feldolgozására irányul. Jelenleg is ilyen jellegű munkán dolgozok, a mostani könyv folytatásán, amely már kitekint Európából.

2.2. Vajon „*célszerű-e a volt szocialista országokat egységes, illetve külön kategóriaként kezelni.*”

Mivel a modern vegyes gazdaságokban a második világháború után megfigyelhető európai szerepvállalás az értekezés témája, ezért a volt szocialista országokat a rendszerváltás után vehettem be a képbe. Számunkra persze kiemelten fontosak, de Európa fő fejlődési áramlatában még kicsi a szerepük. Emellett a vizsgált közel hat évtizedből rájuk csak az utolsó két évtized vonatkozott. Ezért választottam a *külön kategóriában* való kezelést, de ezen belül azonban igyekeztem *nem egységesen* kezelni a csoportot, részletesen foglalkozva az altípusokkal is, különösen a visegrádi és a balti országokkal (239-262. oldal). Egyetértek az opponensemmel, és magam is jeleztem, hogy hosszabb távon egyre kevésbé a szocialista múlt lesz a meghatározó, és betagozódhatnak más régebben kialakult európai ország csoportokba. A vizsgált időszakban erős a „perifériás hatás”, és ezért sok a hasonlóság a dél-európai csoporttal. De hosszabb távon nem is feltétlenül ugyanabba csoportba tagozódhatnak majd be, illetve ez nem szubjektív szándékokon fog eldőlni. Miközben például Magyarország első rendszerváltás utáni miniszterelnöke a német szociális piacgazdaságot jelölte meg kívánatos mintának, a fejlemények egyáltalán nem ebbe az irányba mutatnak.

2.3. „*A volt szocialista országok bemutatásánál egyébként hiányolom a hosszú idősorokat.*”

A 2.2 pontnál jeleztem, hogy a könyv logikáját megtörte volna, ha *egy másik rendszer* alatti fejlődést vonok be. Különösen azért, mert a rendszer jellege alapvető különbségeket eredményez témánk szempontjából is. Egy bürokratikus koordináció túlsúlyára épülő formációban nincs is szükség/lehetőség valódi értelemben vett fiskális politikára. Monetáris politikáról már nem is beszélve. Magyarországon is csak az 1968 utáni felemás helyzetben növekedett meg izgalmas módon a költségvetés szerepe. Az indirekt bürokratikus irányítás, szabályozólebontás időszaka számos érdekes kérdést felvetett. Ugyanakkor ezt a korszakot sem lehet vegyesgazdasági elméletek és tapasztalatok alapján elemezni. Az is igaz, amit opponensem jelez, hogy nyilvánvalóan hiányoznak e régióban a korábbi időszakokról a *megbízható adatok*. Sőt, még a kilencvenes évek első felére sincsenek, és néha utána is óvatosan kell bánni az értelmezéssel. Ugyanakkor Magyarországra és térségünkre igen fontos lenne az opponensem által jelzett és igényelt kutatás véghezvitele. A volt szocialista országok között jelenleg egyre jobban kirajzolódó divergáló pályák, ahogy az előző pontban is szó volt

róla, legfeljebb csak részben gyökereznek az elmúlt két évtizedben. Megértésükhöz vizsgálni kell a szocializmus korszakát, sőt, az azt megelőző történelmi, társadalmi, gazdasági fejlődést is, beleértve a formális és informális intézmények alakulását is. Ez most igen távolra vezetett volna a disszertációban kitűzött céltól. Ugyanakkor Magyarországnál erre korábban magam is több oldalról, számos írásban törekedtem, és ez számomra is igazolta a fenti közelítés szükségességét.

2.4. *„A harmadik kérdéskör az állami szerepvállalás kiterjedtségének mérése. Az értekezés döntően az államháztartási kiadások alakulását vizsgálja, ami természetesen jó kiindulópont. De így a redistribúciónak sok formája kívül marad a körön...”*

Teljesen egyetértek, az itt leírtakkal, és valóban sok más redistribúciós forma létezik és ezek is igen fontosak. Érdeemes lett volna jobban felhívnom a figyelmet, hogy ezek jelentős részét most nem vizsgálom. Az is igaz, hogy térben és időben ezek mértéke országonként eltérhet, és ez módosíthatja a mennyiségileg jobban mérhető mutatókkal kapott képet. A fejlődés iránya az élenjáró országokban azt jelzi, hogy az ilyen rejtett formák alkalmazása egyre kevésbé preferált, vagyis ezek szerepe csökken. *A szabálykövető gazdaságpolitika erősödése* is ebbe az irányba mutat. Ahol a disszertációban ezt érzékelhetjük, azok a kormányzás minőségére vonatkozó vizsgálatok bevonása (215-239. oldal), különösen a Worldwide governance Indicators elemzése. *A szabályozás minősége* magába foglalja azok stabilitását, átláthatóságát és egységes alkalmazását. Ha a *törvényesség* stabil, az megint ebbe az irányba mutat. *A korrupció* magas szintje éppen ellenkező jelzést ad. Vito Tanzi említett megállapítása ezt az irányt, a jó szabályozást erősítené, ami miközben más oldalról az állami kiadások radikális visszafogását ösztönözné. Mindezzel együtt a teljes képhez természetesen hozzá tartoznak opponensem által felsorolt tényezők. Még ilyen átfogó elemzés napjainkban egyetlen országra sem készült, pedig érdemes lenne. Feltehetően egy országra, mondjuk Magyarországra vonatkozóan is legalább olyan terjedelmű lenne, mint a mostani disszertációm. De klasszikus és biztató példaként állhat előttünk Antal László elemzése a „szabályozólebontásról”.

2.5.- 2.6. *„Meghatározható-e tudományosan, és ha igen, hogyan az államháztartás optimális mérete és szerkezete?” „Ha az utóbbi korlát tudatában is érdemesnek tartjuk megkísérelni az optimum meghatározását, akkor ennek módszerét, kritériumrendszerét pontosan le kellene írni.”*

A közgazdaságtan egyik legnehezebb és legkevésbé egzakt részét jelenti mindaz, amit a normatív szempontok, értékek, elképzelések alapján határozhatunk meg. Az állam szerepe jelentős részben éppen e területekhez tartozik, gyakran egészen szélsőségesen eltérő következtetésekre jutva. A disszertációban, mint opponensem helyesen állapította meg, igyekeztem „pozitív, leíró-értelmező” megközelítést alkalmazni, inkább közvetve, és bizonyos pontokon jelentek meg normatív szempontok. Ha a közgazdaságtudomány egzaktabb eredményeire támaszkodunk, amit az állam elengedhetetlen szerepéről konszenzusos módon állíthatunk, akkor ennek alapján azt érzékelhetjük, hogy az állam kiterjedése és szerepvállalása Európában messze szint e fölött van. Miközben egyébként gyakran nem igazán jól látja el az elengedhetetlen funkcióit sem.

Azt hogy országoként, korszakoként mennyivel és milyen szerkezetben haladja meg ezt a szintet, azt a valóságban rengeteg elem, tényező, mozzanat, hagyományok és erőviszonyok, a különböző területekre vonatkozó kormányzati politikák, és mindezek kölcsönhatása határozza meg, amint ezt a disszertációban számos ponton bemutattam. Az állami bevételek és kiadások magasabb szintje Európában a piaci jövedelmek újraelosztásához kapcsolódik, ami a normatív elgondolások, elképzelések és persze vágyak fő területe. Itt a szakemberek, tudósok gyakran ütköztetik, sokoldalú érveléssel a piaci hatékonyság és a társadalmi igazságosság elveit, de a valóságos arányok korántsem ezen elvi viták eredményeként alakulnak ki.

Az állam optimális méretének kérdése régóta a „bölcsek köve” az államháztartással foglalkozók körében. Mindenki szeretné meghatározni, és valószínűleg ezért is „érhetett itt tetten” engem figyelmes opponensem, hogy normatív aknamezőkre tévedek, ennek hangsúlyozásával. Valójában, és ez szerencsére ki is derült a disszertációból, amint opponensem itt össze is foglalta, hogy szerintem *nincs ilyen mindenkire vonatkozó optimum*. Ezt igyekeztem is bemutatni több oldalról is. Éppen azért fordul elő, talán túl sokszor is ez a fogalom, mert igen jelentékeny szakemberek is éppen ilyet próbálnak meghatározni. Ezt igyekeztem cáfolni, elsősorban pozitív, leíró-értelmező megközelítésben. Úgy vélem, „a nagy állam rossz, a kis állam jó”, téves és gyakran veszélyes felfogás.

Még egy adott országban, egy adott időszakban is igen nehéz lenne az állam optimális méretét meghatározni. Legtöbbször, komoly működési zavarok esetén, esetleg azt tudjuk megállapítani, hogy *nem optimális* az állam mérete. Ez legtöbbször túl nagy államot jelenthet, de néha éppen kevés kormányzatot is jelezhet. Ugyanakkor, sohasem csak a mennyiség, a méret számít, mint erre sok helyen kitértem a disszertációban, hanem a minőség, a hatékonyság is.

2.7. „*A normatív szempontok megjelenésének másik terepe a disszertációban az állam méretváltozásának szükséges/kívánatos iránya, és ezen a ponton mintha ismét eltérne a szerző az elemző rész következtetéseitől.*”

Ez egy kicsit részletesebb választ igényel. Az itt idézett első megállapításom, „a minél kisebb államot, minél szabadabb piacot célzó elméletekkel és gazdaságpolitikákkal óvatosan kell bánnunk” (238. oldal) az fentebb, a 2.5-2.6. pontban kifejtett összefüggésben került kifejtésre, a *Great Moderation* időszakának tapasztalatai alapján.

A másik állítás (313-315. oldal), az a *2007/2009 válság utáni időszakra* vonatkozik, és azt részletezi, hogy *mit kellene tenni, hogy ne növekedjenek az államháztartás kiadásai*. Árnyalnunk kell mind a két kijelentést.

- Az ezredforduló körüli évek idején is érzékelhető volt különböző elemzések, adatsorok, gazdasági problémák és működési zavarok együttes elemzéséből, hogy vannak olyan országok, például a *dél-európai országok*, ahol, - a 2.5.-2.6. pontban már jelzett közelítésben, - *csökkenteni kellene az államháztartás méretét*. A disszertáció 67.-69. ábrái plasztikusan érzékeltetik ezt (208-211. oldal). Vagyis, ha általánosságban óvtam is éppen e fejezet végén a „minél kisebb állam, annál jobb” általánosítástól, de előtte jeleztem, *hogy van ahol nagyon is szükséges lenne a kiadások csökkentésére*.

A második állításnál azonban másról van szó, itt arról beszéltem, *hogy ha bizonyos kiadási tételek szükségszerűen és jelentősen megnőnek, akkor csak úgy maradhatnak szinten az államháztartási kiadások, ha más „nagy tételeket” csökkentünk*.

- Ez utóbbi állítás tehát egyrészt már a válság utánra vonatkozott, amikor is 2007-2010 között az az *államháztartás egyenlegek* átlaga a GDP 5-6 százalékával romlott, az *államadósság* pedig átlagosan a GDP 18-20 százalékával nőtt (291. oldal). Az államadósságok az óta csak tovább emelkedtek a legtöbb gazdaságban. Ez nyilván *nem következmények nélküli folyamat*.
- Másrészt ebben a részben azt mutattam be, azt összegeztem, amint opponensem is kiemelte, hogy milyen *összefonódó költségvetési kihívásokkal* kell az európai országoknak szembenézni az előttünk álló évtizedekben. Amint a 113. ábrán bemutattam (313. oldal), 2010-es kalkuláció szerint, az *adósságkonszolidáció* 2010-2020 között a GDP 3-10 százaléka közötti tételt jelenthet, míg a demográfiai változások miatt, 2010-2030 között, a *nyugdíj és*

egészségügyi kiadások a GDP 3-7 százalékával növelhetik a kiadásokat. A kettő együtt bizony hatalmas teher.

- Harmadrészt, amint opponensem is fogalmazott, itt még csak arról beszéltem, hogy a fentiektől különböző *egyéb nagy tételeket* kell ahhoz csökkenteni, hogy ellensúlyozzák a jelzett növekedést. Amint a disszertáció fogalmazott, ahogy „a 113. ábrán láthattuk, az adósságválságból a legtöbb európai fejlett országban a következő másfél, két évtizedben a GDP 8-15%-a közötti kiadáscsökkentést igényelne, részben az adósságkonszolidáció, részben a megemelkedő nyugdíj- és egészségügyi költségek ellentételezéséhez. *Ebben az esetben lehetne fenntartani, és nem növelni, a jelenlegi államháztartási centralizációt, ami, ahogy láttuk az erősen érintett országoknál, általában eleve lényegesen nagyobb a növekedés szempontjából optimálisnál.*” (314. oldal)
- Az „erősen érintett országok” ebben az összefüggésben azok, amelyeknél a legnagyobb lehet *az adósságszolgálat és a demográfiai kihívások eredményezte kiadásnövekedés*. Azonban ezek között található Görögország, Spanyolország, Portugália is, amelyek kétségkívül már a válság előtt is túl nagy állami kiadási szinttel rendelkeztek. (208-211. oldal)

2.8. *Az „optimum az adottnak vett célfüggvény értelmezési keretében érvényes. A szerző és az általa feldolgozott elemzések a gazdasági növekedésnek tulajdonítanak kitüntetett szerepet.”*

Valóban kiemelten fontosnak tartom a gazdasági növekedést, témánkat illetően már csak azért is, mert az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján a „gazdasági növekedés az egyik legjobb eszköz a fiskális konszolidáláshoz” (315. oldal) Persze azt is hozzá kell tenni, hogy a gazdaságpolitika, főleg rövid távon, keveset tud tenni a gazdasági növekedés felgyorsításáért. Viszont *sokat és hamar tud rontani rajta*. Hosszabb távon már lényegesebb lehet a szerepe, de kevés helyen gondolkoznak és cselekszenek hosszútávú érdekek mentén a politikusok. A politikusoknak mindig *többszörös célfüggvénye* van, és ezen belül bizony lehet más a prioritás, mint a növekedés. Például a működőképesség fenntartása, a társadalmi béke megőrzése, az egyenlőtlenségek csökkentése, de leginkább *a szavazatok optimalizálása*. Mindez azonban általában forrásokat követel, ami válságos időszakban nehezen előteremthető, és ezek preferálása gyakran hathat a növekedés ellen. Az elmúlt években az adósságválság a célok között például az egyensúly, a minél kisebb deficit elősorolását hozta

számos európai országban, de mint napjainkban egyre jobban érzékelhetjük a gazdasági növekedés lassan visszanyeri, legalább is szóban, prioritását.

2.9. „*Vajon szólnak-e elméleti és gyakorlati érvek amellett, hogy paradigmaváltás várható, az eddigiektől lényegesen eltérő politikák körvonalazódhatnak.*”

Izgalmas és megtisztelő ez a kérdés, és itt nyilván csak nagyon röviden és korlátozottan lehetséges erről néhány gondolatot kifejteni. Kicsit másképpen fogalmazva, Schumpeterre is gondolva, vajon a 2007/2009-es válság *valójában egy korszakhatárt jelentő* teremtő rombolás, és valami új születését hozza, vagy sem Európára és a világra? Ez most a „nagy válság”, vagy sem? Azt hiszem, ezt most még nem tudhatjuk. De *nem is zárhatjuk ki.* Azt gondolom, mindenképpen *átrendezi a világgazdasági erőviszonyokat*, ahol a három nagy erőközpont közül ki lesz a hosszú távon nyertes, az *Egyesült Államok* vagy *Ázsia*, az kevésbé biztos, mint az, hogy a legutolsó és lemaradó ki lesz, mert ez minden bizonnyal *Európa*. És az ebben a disszertációmban *elemzett tendenciák és jellegzetességek ebben bizony nagyon is fontos tényezők.* A most folyó válság és válságkezelés elemzése még sok munkát ad majd a kutatóknak. Az értekezés fő menetét nagyon is tudatosan *zártam le a válság előtt*, de próbáltam a gondolatmenet kivetítéséből adódó néhány már látható tendenciára és kihívásra felhívni a figyelmet (263-332. oldal). Ezekből következően is biztos vagyok benne, hogy Európában szükség lenne *gazdaságpolitikai paradigmaváltásra*, és ez akár bekövetkezhetne *elméleti paradigmaváltás* nélkül is, hiszen a közgazdaságtudomány igen sok közelítést, és elméleti irányzatot kínál már napjainkban is. Az *elmélet és a gazdaságpolitika viszonyára* ugyanis a jövőre nézve is érvényesnek érzem, amit a könyvben leírtam (131-154. oldal). E paradigmaváltás egyik fő és legfájóbb eleme a *jóléti állam leépítése* lehet, amely viszont hihetetlenül erős ellenállást és politikai legitimitási zavarokat, társadalmi válságokat eredményezhet. Hiszen Görögország és Olaszország közelmúltbeli parlamenti választásai is érzékeltetik, hogy az állami kiadások visszafogása milyen állapotokhoz vezethetnek. Mint James M. Buchanan régen felhívta rá a figyelmet a *demokrácia intézményei sokkal inkább „segítik” az állami túlköltekezést, mint a kiadások redukálását.* Ezért is csak *hosszú és fájdalmas tanulási folyamat* vezethet el a gazdaságpolitikai paradigmaváltáshoz. Mert itt nemcsak a politikusokról van szó, hanem a *választók/kedvezményezettek óriási tömegéről.* Mint a könyvemben is bemutattam, a válságos *hetvenes évek* után *közel két évtized* kellett a kilencvenes évek fellendüléséhez, és sok minden megváltoztatásához (107-130. oldal). És ekkor viszont nem is csökkentek általában a jóléti kiadások, sőt több helyen ekkor nőttek meg

jelentősen. De a *harmincas évek* után is évtizedek kellettek az átalakulás kibontakozásához (21-47. oldal). Tehát ha be is következne a szükséges paradigmaváltás, az *több évtizedes vesszőfutás* lenne. De *ami szükséges, az nem mindig következik be*, bár a *globalizációs verseny* és átrendeződés lehet, hogy nem hagy sok választási lehetőséget Európa számára. És erre lehet, hogy a 2020-as években a *mostaninál sokkal súlyosabb válság* fogja végérvényesen figyelmeztetni.

Szeretném még egyszer megköszönni bírálom alapos, körültekintő és gondolatébresztő véleményét. Az általa kiemelt új megállapítások, és a feltett kérdések sokat segítenek további kutatásaimban is.

Debrecen, 2013. június 22.

Muraközy László